

УДК 81'246.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.3.9>

**ВПЛИВ СІМЕЙНИХ МОВНИХ ПРАКТИК НА ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ДИТЯЧОГО БІЛІНГВІЗМУ
(НА МАТЕРІАЛІ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ОПИТУВАННЯ РОДИН ІЗ КИЄВА)**

**THE INFLUENCE OF FAMILY LANGUAGE PRACTICES
ON UKRAINIAN-RUSSIAN CHILDREN'S BILINGUALISM
(BASED ON THE SOCIOLINGUISTIC SURVEY OF KYIV FAMILIES)**

Шевчук-Клюжева О.В.,
orcid.org/0000-0003-2963-4720
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті досліджено особливості онтогенезу дитячого мовлення як процесу конструювання мовної системи в ситуації масового контактного білінгвізму між близькоспорідненими мовами. Розглянуто соціолінгвістичні показники функціонування української мови. Стаття досліджує вплив сімейних мовних практик на розвиток українсько-російського білінгвізму у дітей дошкільного віку в м. Києві. Дослідження ґрунтується на даних, зібраних до початку військової агресії у 2022 року, і аналізує особливості мовного використання в родинах, які виховують дошкільнят. Соціолінгвістичне дослідження виявило, що українська та російська мови є основними мовами для київських родин із дітьми. У статті описано особливості формування дитячого білінгвізму, що є результатом зміни пріоритетів первинного та вторинного соціумів.

Досліджено поняття сімейної мовної політики та зміна мовленнєвої поведінки дітей у процесу соціалізації. Зіставлено ефективність застосування до дитини певної батьківської стратегії мовного виховання (як усвідомленої, так і інтуїтивної) і реальні мовленнєві практики, яких набуває дитина під час переходу з первинного соціуму до вторинного. Розглянуто концепт сімейної мовної політики як передумову для подальшого визначення особливостей мовленнєвого розвитку дитини. Простежено особливості батьківських мовленнєвих практик на формування / неформування раннього білінгвізму. Дослідження підкреслює важливість розгляду соціолінгвістичних аспектів використання мови (мов) у сім'ях, де виховують дітей. Розглянуто чинники та мотиви, що впливають та, по суті, визначають перебіг мовленнєвого розвитку дитини. Проаналізовано ситуацію природного оволо-

діння другою мовою дітьми дошкільного віку шляхом занурення в нове мовленнєве середовище та перебування у білінгвальному середовищі.

Ключові слова: білінгвізм, сімейна мовна політика, двомовне батьківство, мовні практики, рідна мова, перша мова, друга мова.

The article examines the unique characteristics of the ontogenesis of children's speech as a process of constructing a language system in the context of mass contact bilingualism between closely related languages. It considers the sociolinguistic indicators of the Ukrainian language's functioning and investigates the impact of family language practices on the development of Ukrainian-Russian bilingualism among preschool children in Kyiv. The study is based on data collected prior to the commencement of military aggression in 2022, and it analyzes the peculiarities of language usage in families raising preschool children.

A sociolinguistic study revealed that Ukrainian and Russian are the primary languages for families with children in Kyiv. The article describes the formation of children's bilingualism, which is the result of a shift in the priorities of primary and secondary societies. It explores the concept of family language policy and the changes in children's speech behavior during socialization. The study compares the effectiveness of applying a particular parental language education strategy to the child (both conscious and intuitive) and the actual speech practices acquired by the child during the transition from primary to secondary society.

The concept of family language policy is seen as a prerequisite for determining the peculiarities of a child's speech development. The study traces the peculiarities of parental speech practices on the formation/non-formation of early bilingualism. It highlights the importance of considering sociolinguistic aspects of language use in families where children are raised. The factors and motives that influence and determine a child's speech development are considered, including the situation of natural acquisition of a second language by preschool children through immersion in a new speech environment and exposure to a bilingual environment.

Key words: bilingualism, family language policy, bilingual parenting, language practices, mother tongue, first language, second language

Постановка проблеми. Досить популярною у сучасному дискурсі є думка про те, що переважна більшість населення планети є неодномовною. У науковій літературі прийнято розрізняти індивідуальну дво- та багатомовність, яка залежить від конкретних мовних та життєвих ситуацій. На противагу індивідуальні неодномовності говорять про масову двомовність або багатомовність, яка характеризує мовну ситуацію у певній суспільній спільноті. У переважній більшості випадків індивідуальну двомовність розглядають як позитивне явище, натомість ситуація масового поширення декількох мов у межах певних соціальних груп є не таким позитивним моментом, адже часто причиною цього є непослідовна мовна політика. Попри той факт, що статус української мови як державної та її пріоритетне становище чітко визначені законодавством України, комунікативна потужність контактної російської мови лишається досить високою серед різних вікових груп населення, зокрема й серед дітей як у формальному, так і неформальному спілкуванні. Соціолінгвістична характеристика дитячого мовлення у щоденних практиках сформує розуміння щодо особливостей онтогенезу дитячого мовлення в специфічних умовах масового білінгвізму між спорідненими мовами.

Отже, особливої значимості соціолінгвістична характеристика сімейних мовних практик набуває в ситуації білінгвізму, адже дає зрозуміти реальну комунікативну потужність контактних мов у дитячих мовних колективах, частоту та ситуації використання мов як на рівні первинного, так і на

рівні вторинного соціумів. Подібний аналіз українсько-російського білінгвізму серед дітей дозволить в перспективі удосконалити мовну політику в сфері освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Попри те, що всі роки незалежності мовна ситуація Україні була схарактеризована як складна з поширенням різних форм українсько-російської двомовності, і певний інтерес науковців до проблематики соціолінгвістичних досліджень, побутування дитячого мовлення не було у фокусі досліджень українських соціолінгвістів. Детально описано та досліджено багато соціолінгвістичних аспектів масової двомовності України в роботах Лариси Масенко. У цій статті ми спираємося на деякі публікації Л. Масенко «Нариси з соціолінгвістики» [5], «Мовна ситуація Києва: День сьогоднішній та прийдешній» [4], що висвітлюють теоретичні питання мовної ситуацію в Україні та масовий білінгвізм споріднених мов. Певні соціолінгвістичні аспекти дослідження дво- та багатомовності українців були досліджені польським науковцем Павлом Левчуком [30, 31, 32]. Особливої значимості набуває його дослідження в контексті розмови про формування в українців багатомовності, а саме – функціонально активної тримовності.

Деякі питання щодо кількісних показників використання мов в освітньому середовищі були частково проаналізовані. У статті розглянуто роботи Оксани Данилевської та Лариси Засекої [1; 2]. Лінгвістка О.Данилевська досліджувала мовну ситуацію в українській

школі. У її роботах описано закономірності мовної поведінки київських школярів у двомовному середовищі. Деякі ідеї щодо розвитку мовної особистості українських школярів у психолінгвістичному аспекті виклала Л. Засекіна. Предметом аналізу стали певні аспекти розвитку мовлення українських дітей в умовах багатомовності у роботах Лариси Казанцевої [3].

На відміну від українського мовознавства, європейська та американська лінгвістика має чимало напрацювань про ранній білінгвізм та мовленнєвий онтогенез у неодномовній ситуації, які почали активно з'являтися з середини ХХ століття. Максимально ґрунтовну лінгвістичну характеристику білінгвального розвитку дитини на різних рівнях мовної системи здійснив Вернер Леопольд (Werner F. Leopold). Лінгвістичний інтерес дослідника і двомовність його родини дозволили В. Леопольду детально проаналізувати білінгвальний розвиток власних дітей, що вилілося у багатотомну роботу [29]. Сьогодні дослідження про білінгвальний та мультилінгвальний дитячий розвиток сформувалися в окремий напрям мовознавчих студій – вікову білінгвологію, що має чимало наукових розвідок про особливості когнітивного розвитку ранніх білінгвів та вплив сімейної мовної політики на формування дитячого мовлення та (Ellen Bialystok [11], Patrick Lee [28], James Cummins [13], Michael Tomasello [45], Bernard Spolsky [43]).

Постановка завдання. Отже, поширена серед науковців думка про складність мовної ситуації України, спонукає нас до розгляду особливостей побутування мовлення українських дошкільнят у стабільних мовних колективах крізь призму аналізу поняття сімейна мовна політика та індивідуальний досвід двомовності. Розгляд кількісних показників основних компонентів сімейної мовної політики допоможе зрозуміти особливості двомовності та багатомовності в Україні серед дітей дошкільного віку як соціального та культурного феномену. Мета статті полягає в аналізі мовленнєвої поведінки українських дошкільнят через соціолінгвістичне опитування батьків та характеристику сімейної мовної політики. Мета статті передбачає аналіз сфери сімейної мовної політики як новий напрям досліджень, що об'єднує мовну політику та вивчення мови дітей; а також визначення кількісних показників білінгвальних сімейних практик та їхню кореляцію з дитячою мовленнєвою поведінкою.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом у дослідженнях сімейної мовної політики істотно помітною є зміна фокусу досліджень від

традиційного підходу, орієнтованого винятково на батьків, до підходу, орієнтованого на сім'ю, зокрема і на дітей. Дослідники залучають дітей до своїх досліджень і дають їм можливість поділитися тим, що означає успішна сімейна мовна політика [47]. Ця стаття ґрунтується на концепції сімейної мовної політики, які була детально репрезентовані в європейській лінгвістиці [43, 44, 41]. На нашу думку, мовну ситуацію в Україні у контексті дитячої комунікації, необхідно аналізувати за компонентами сімейної мовної політики. Слідуючи за Бернардом Спольським [43], це дослідження зосереджено на одному з найважливіших для аналізу компонентів мовної політики, а саме – родинних мовних практиках.

Українська система освіти уникає конкретних дій і методичних рекомендацій щодо роботи з українсько-російськими двомовними дітьми. Навчальні заклади не визначають форми двомовності українських дітей будь-якого віку. Як зазначалося вище, українське законодавство передбачає пріоритетне становище української мови, але комунікативна активність російської мови серед дітей досить висока. Мовлення дітей в Україні є маркером комунікативної потужності контактних мов. Як і в інших пріоритетних для держави сфери, українська освіта є чітко врегульованою щодо вивчення та використання державної та інших мов цариною, якщо ми говоримо про офіційне спілкуванні. Проте в неформальному спілкуванні діти використовують найбільш зручні для себе мовні практики, це не завжди українськомовні практики. Закон України «Про дошкільну освіту» (2001 р.) та Базовий компонент дошкільної освіти в Україні – Державний стандарт дошкільної освіти в Україні (2021 р.) містять типові вимоги до дошкільної освіти. Ці документи визначають зміст і обсяг знань, умінь і навичок, якими повинні володіти українські дошкільнята. Державний стандарт дошкільної освіти описує критичні компетенції дитини та акцентує увагу саме на мовній компетенції. Ця компетентність передбачає вільне володіння державною мовою та рідною мовою дитини, якщо вони є відмінними. На жаль, у державних документах чітко не визначено основних понять мовної політики. Українська освітня система не описує критеріїв, за якими варто визначати зокрема і поняття рідної мови в контексті білінгвізму та багатомовності.

Важливим питанням для розуміння білінгвізму в ранньому дитинстві та, власне, його формування є концепція первинного (безпосереднє, сімейне середовище) і вторинного (опосередковане, освітнє

середовище) соціумів для дитини і зміна їхньої пріоритетності, тобто початок тривалого перебування у дитячому колективі. Сімейні мовні практики та сімейна мовна ідеологія мають враховувати складні питання соціалізації дітей в українському освітньому середовищі, яке де факто є дво- та багатомовним, адже у цьому середовищі перебувають діти з різними сімейними практиками, зокрема і діти з домінують російською мовою. Мовна поведінка дитини може змінитися, попри звичні сімейні мовні практики (наприклад, дитина, яку виховують батьки як одномовну, українськомовну), саме через процес соціалізації і перебування у неформальній двомовній ситуації. Ймовірно, дитина почне спонтанно освоювати російську мову через спілкування з іншими дітьми, носіями російської мови. Оволодіння іншою мовою є абсолютно стандартним для білінгвізму як соціального явища. Польський дослідник Владислав Мьодунка акцентує увагу на соціальній природі білінгвізму: «Загалом, поняття білінгвізму розуміється як мовна ситуація, у якій мовці взаємозамінно використовують дві різні мови залежно від середовища чи середовища. Тому це найпоширеніший випадок багатомовності» [35, с. 56]. Він зазначає, що білінгвізм включає «набір мовних, психологічних і соціальних проблем, з якими стикаються мовці, які в одній частині свого спілкування змушені використовувати мову, неприйнятну за межами групи [їхньої групи], а в іншій частині – офіційну мову, або загальноприйнятую мовою» [35, с. 77].

Політизація питання українсько-російської двомовності створює певні труднощі для об'єктивної оцінки ситуації із набуттям комунікативних навичок в іншій мові. Попри певну нейтральність до українсько-російської двомовності зі сторони батьків (дані до початку повномасштабного вторгнення в Україну), оволодіння російською мовою в процесі соціалізації лише іноді є бажаним для українських одномовних сімей. У ситуації, коли сімейна мовна політика передбачає виховання дитини як одномовної, а саме – як українськомовної (домашньою мовою), батьки можуть зіткнутися з ситуацією, що стратегію сімейної мовної політики доведеться змінювати, адже у процесі соціалізації в дитячому колективі одномовна дитина буде набувати навички активного білінгвізму. Комунікативна активність російської мови, по суті, робить більшість українських дітей двомовними, за бажанням чи без бажання як батьків, так і дітей. Більш детально кількісні дані щодо використання російської мови київськими дітьми будуть представлені нижче.

У статті використовуються методи збору та аналізу даних, зокрема статистичні методи лінгвістичних досліджень. Про специфіку мовної ситуації в дитячому колективі свідчать дані соціолінгвістичного опитування. У статті наведено дані опитування українських сімей, які виховують дітей дошкільного віку. Опитування проводилось у січні 2022 року у місті Києві за допомогою інтернет-форми опитувальника, який поширив Департамент освіти і науки Київської міської державної адміністрації. Анкета була розповсюджена серед сімей, де діти навчаються у комунальних дошкільних навчальних закладах міста Києва. Анкета містить шість питань і дає загальне уявлення про співвідношення української та російської мов у сімейному спілкуванні батьків і дітей. В опитуванні взяли участь 20 588 респондентів. Ці дані допомагають зрозуміти використання мов у сім'ї для опису мовних практик дітей у контексті раннього білінгвізму. Стаття спрямована на вивчення мовного досвіду сімей з дітьми дошкільного віку.

Дані соціолінгвістичного опитування демонструють тенденції мовного розвитку дітей в українському суспільстві, зокрема дошкільнят у процесі соціалізації. Дорослі члени родини самостійно визначили власну мовленнєву поведінку та мовленнєву поведінку своїх дітей. Аналіз мовної політики родини передбачає детальну характеристику її компонентів – мову сімейного спілкування та рідну мову дитини. Мова родинного спілкування та рідна мова дитини визначають свідому та підсвідому мовну ідеологію родини [43, с. 78].

Здійснене опитування (січень 2022) засвідчило, що українська є рідною мовою сімейного спілкування для 37% респондентів, а російська – для 32% респондентів. 26,7% респондентів визначили свою родинну мовну практику як двомовну, оскільки мова їхньої родини залежить від умов спілкування і може бути змінена (див. табл. 1).

Аналіз кількісних показників цього запитання показує реальну мовну ситуацію у київських родинах, де ростуть діти дошкільного віку. Кількість респондентів, які обрали мовою сімейного спілкування російську, і тих, хто визначив українсько-російську двомовність як поширену сімейну практику, разом становить 58,7%. Це свідчить про те, що більшість респондентів (і їхніх сімей), які взяли участь в опитуванні, є двомовними. Дві споріднені мови – українська та російська – виконують для респондентів найважливіші функції: комунікативну та пізнавальну. Ми передбачаємо, що така досить значна комунікативна потужність

Опитування «Українська мова з дитячого садка» (2022), 20 562 респондентів.

Власне дослідження

Мова родинного спілкування:	
Українська мова	37%
Російська мова	32%
Це залежить від ситуації (українська мова та російська)	26,7%
Інший варіант	4.3%

російської мови вплине на ситуацію в дитячих спільнотах, оскільки діти реалізуватимуть свій сімейний досвід поза домом, тобто говоритимуть російською у дитячих садочках. Діти-білінгви з домінуючою російською мовою використовуватимуть цю мову в окремих комунікативних ситуаціях, особливо під час ігор у неформальному та нерегламентованому спілкуванні з однолітками. 37% респондентів, які визначили свою сімейну мовну політику як одномовну, опиняться в ситуації коли їхні діти, перебуваючи в мовних групах з дітьми з домінуючою російською мовою, почнуть засвоювати російську мову як другу мову у безпосередньому контакті з носіями.

Двомовні практики провокують процес перемикування мовних кодів у різних комунікативних ситуаціях. Перемикування кодів є свідченням двомовної діяльності. Діти з родин, де поширеною практикою є перемикування мовних кодів, рано розвиватимуть активний білінгвізм. Перемикування кодів пов'язане зі здібностями батьків у кожній з контактних мов, а також із соціолінгвістичною ситуацією в родині. Часте перемикування мовних кодів може призвести до змішування мов. Це особливо актуально для раннього віку, адже у більшості випадків діти проходять через фазу мовного змішування різної інтенсивності. Вікова специфіка раннього білінгвізму впливає на засвоєні дитиною мовленнєвих кодів. Для багатьох українсько-російських білінгвів характерна певна гібридизація лексем і синтаксичних конструкцій, через обмежений віком словниковий запас і практичні навички в граматиці – відсутність розуміння граматичних форм і категорій [23, с. 698]. Очевидно, що лінгвістичні механізми українсько-російської гібридизації лексем у дитячому мовленні потребують додаткового вивчення та аналізу саме на лінгвістичному матеріалі.

У ситуації двомовності відбувається взаємодія між мовами, що відрізняються статусом у суспільстві та їх роллю для носіїв. Мови насамперед розрізняють за статусом: перша мова, друга мова, рідна мова, іноземна мова. Перша і друга мови протиставляються за часом і порядком засвоєння, або за приналежністю до певного

суспільства. Вчені вважають, що між першою та рідною мовою, з одного боку, та між другою та іноземними мовами, з іншого боку, немає прямого співвідношення. Поняття «перша мова» і «рідна мова» часто вживаються як синоніми. У цьому дослідженні ми пропонуємо віддавати перевагу саме поняттю «перша мова», у контексті порядку засвоєння та функціональної активності для дитини. Також перевага у вживанні поняття «перша мова» замість «рідна мова» зумовлена наявністю в українському мовознавстві певних неточностей щодо критеріїв визначення цього поняття. Так, в Енциклопедії «Українська мова» термін «рідна мова» визначається як мова, з якою людина входить у світ і долучається до традицій національної самобутності [6, с. 515]. Автори словникової статті виділяють пріоритетність засвоєння мови, не враховуючи інших факторів. Короткий словник лінгвістичних термінів дає інше визначення «рідної мови», яке також підкреслює пріоритет засвоєння мови: це перша мова, якою розмовляє дитина (мова батьків), або мова, з якою особа увійшла в культуру під час свого навчання, чи її свідомого життя [7, с. 92]. Як бачимо, друга частина цього визначення потребує уточнення щодо етапів засвоєння мови. Автори вважають, що критерій пріоритетності засвоєння мови корелює з її важливістю для мовця, що, у свою чергу, порушуючи попередню логіку визначення. Уріель Вайнрайх вважає [46], що пріоритет вивчення рідної мови ні в якому разі не повинен ставитися під сумнів, тобто мова або засвоюється як перша і рідна, або ні. Очевидно, що таке засвоєння не може прийти в дорослому віці через усвідомлення саме важливості першої та рідної мови. Владислав Мьодунка [35] писав про значення рідної мови та її роль у світогляді людини, а також про те, що саме рідна мова здається для носія мови логічною, природною та легкою. Отже, наше дослідження використовує поняття «рідної мови» як першої (L1) через її пріоритет у житті та буде протиставлено поняттю «другої мови» (L2) у порядку її засвоєння.

Важливим питанням для розуміння сімейної

**Опитування «Українська мова з дитячого садка» (2022), 20 424 респондентів.
Власне дослідження**

Рідна мова дитини:	
Українська мова	36.6%
Російська мова	47.3%
Українська та російська однаковою мірою	8.2%
Інший варіант	7.9%

мовної політики є критерій рідної мови дитини. Дані нашого опитування демонструють функціонально першу мову дитини, тобто ту, яку дитина використовує в сімейному спілкуванні як домашню мову. Українська мова є першою (за визначенням батьків) для 36,6% дітей, російська – для 47,3% дітей, а майже 8,2% респондентів обрали варіант «українська та російська» (див. табл. 2).

Дані опитування свідчать про те, що дошкільнята з російською мовою як функціонально першою опановуватимуть українську мову під час навчання та контакту з носіями української мови. У цьому випадку українська мова стає другою для дітей з першою російською. Польська дослідниця Ева Ліпінська вважає, що друга мова набувається майже так само як і перша в природному середовищі, де ця мова використовується. Важливим моментом, на який звертає увагу вчений, є «цільова мова» (target language), тобто мова комфортного функціонування в нових умовах, у нашому випадку навчання). Поняття «цільова мова», по суті, об'єднує зміст понять «іноземна мова» та «друга мова», але має більш комплексне значення [33]. Діти освоюють другу мову природно й легко, оскільки вона стає функціонально першою мовою в певний момент – мовою навчання, спілкування з однолітками та мовного середовища в цілому. За даними нашого опитування серед київських дошкільнят для більшості дітей російська мова є функціонально першою мовою, тому можна припустити, що діти з українською мовою як першою засвоюватимуть російську в процесі соціалізації та перебування в дитячому колективі. У такому разі українські одномовці набудуватимуть білінгвальних навичок, засвоюватимуть російську мову і ставатимуть українсько-російськими двомовцями з російською мовою як другою. Часте використання російської мови в повсякденній сімейній практиці стимулює

та підтримує комунікативну активність двох споріднених мов у дитячих колективах. Діти з російською мовою як першою можуть мати високий рівень мовленнєвої компетенції в українській мові завдяки ранньому засвоєнню цієї мови як другої в дошкільному віці та при систематичному навчанні. Однак ситуація із засвоєнням російської мови як другої частиною дітей дошкільного віку з українською мовою як першою не може сприйматися так однозначно. По-перше, це суперечить завданням та пріоритетним цілям дошкільної освіти в Україні, а, по-друге, недостатній рівень оволодіння російською мовою як другою, а також подібність контактних мов стимулюватиме процес українсько-російської інтерференції різних мовних рівнів та змішування кодів.

Висновки. Дані соціолінгвістичного опитування відображають мовну ситуацію в родині із дітьми дошкільного віку напередодні повномасштабної війни. За результатами опитування, ми змушені констатувати, що українські родини і з домінуванням української мови як першої для дітей не становлять більшості місцевої громади. Серед сімейних мовних практик поширеними є щоденні білінгвальні практики, і це безпосередньо впливає на загальну мовну ситуацію у ширших соціальних контекстах. Процес соціалізації істотно впливає на розвиток мовленнєвих навичок дошкільнят, іноді не кращим чином. Отже, складна мовна ситуація в дитячих колективах освітніх колективах вимагає більш активного втручання з боку держави, а саме – дошкільних закладів освіти, що мають брати до уваги комунікативну активність близькоспоріднених мов та стримувати поширення мішаних форм мовлення серед дітей-білінгвів, зокрема корегувальними навчальними програмами, а також здійснювати всіляку підтримку української мови та відновлення повноти її функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. 2013. Вип. 2, С. 56–67.
2. Засєкіна Л. Мовна особистість у сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*. 2007. Вип. 5 (25), С. 82–90.
3. Казанцева Л. Розв'язання проблем дитячого білінгвізму в процесі навчання російськомовних дошкіль-

ників української мови. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2014. Вип. № 65, С. 95–103.

4. Масенко Л., Залізняк Г. Мовна ситуація Києва: День сьогоднішній та прийдешній. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2001, 95 с.

5. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики: навчальний посібник. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2010, 242 с.

6. Українська мова. Енциклопедія / Рідна мова / за ред. В. Русанівського, О. Тараненка, М. Зяблика та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2007, С. 515.

7. Українська мова. Короткий словник лінгвістичних термінів / Рідна мова. Київ: Либідь, 2001, С. 92.

8. Шевчук-Клюжева О. (2022) Мовні практики українських дошкільнят. *Науковий вісник дорогобицького педагогічного університету імені Івана Франка*: зб. наук. праць. 2022. Вип. № 17, С. 155–159

9. Auer, P. *Bilingual Conversation*. John Benjamins Publishing, 1984, P. 116.

10. Ballinger, S. et al. Intersections of official and family language policy in quebec. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2020. P. 1–15.

11. Bialystok, E. *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 304 p.

12. Bilaniuk, L. *Contested tongues: language politics and cultural correction in Ukraine*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 2005, 135 p.

13. Cummings, J. The Entry and Exit Fallacy in Bilingual Education. *The Journal for the National Association for Bilingual Education (NABE Journal)*. 1980. Vol. 4, n3, p. 25–59.

14. Curdt-Christiansen, X. L. Family language policy. In J. W. Tollefson, M. Pérez-Milans, eds. *The Oxford handbook of language policy and planning*. Oxford: Oxford University Press. 2018, p. 420–441.

15. De Houwer, A. *The acquisition of two languages: A case study*. Cambridge: Cambridge University Press. 1990, p. 65–77.

16. De Houwer, A. Environmental factors in early bilingual development: The role of parental beliefs and attitudes. In G. Extra & L. Verhoeven (Eds.), *Bilingualism and migration*. New York: Mouton de Gruyter. 1999, p. 75–96.

17. De Houwer, A. Harmonious bilingual development: Young families' well-being in language contact situations. *International Journal of Bilingualism*. 2013. Vol.19(2), P. 169–184.

18. Dzierżawin, K. Bilingwizm polsko-ukraiński: Badania wśród ukraińskiej młodzieży uczącej się w Przemyślu. *Kijowskie Studia Polonistyczne*. 2009. N.15, s. 425–437.

19. Genesee, F., Nicoladis, E. *Bilingual First language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press. 2002, P. 59–64.

20. Haugen, E. *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide. Publication of the American Dialect Society*. 1956. No. 26, P. 159.

21. Hawkins, J., Filipović, L. The Complex Adaptive System Principles model for bilingualism: Language interactions within and across bilingual minds. *International Journal of Bilingualism*. 2018, P. 34–39.

22. Kaveh, Y. M. Family language policy and maintenance of Persian: the stories of Iranian immigrant families in the northeast, USA. *Language Policy*. 2018. Vol.17, P. 443–477.

23. King, K., Fogle, L. Bilingual parenting as good parenting: Parents' perspectives on family language policy for additive bilingualism. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2006. Vol. 9., Issue 6., P. 695–712.

24. Krasowska, H. Języki mniejszości: Status, prestiż, dwujęzyczność, wielojęzyczność. *Studium Europy Wschodniej UW*. 2020, 254 s.

25. Kulyk, V. Language and identity in Ukraine after Euromaidan. *Thesis Eleven*. 2016. Vol. 136, 1, P. 90–106.

26. Kūūn, E. Issue of the language policy of families with Ukrainian origin in the Estonian educational space. *TRAMES*. 2022. Vol. 26(76/71), 1, P. 103–128.

27. Lambert W. E. *Language, psychology, and culture*. PaloAlto, CA, US: Stanford Univ. Press, 1972. 362 p.

28. Lee, P. Cognitive development in bilingual children: A case for bilingual instruction in early childhood education. *The Bilingual Research Journal*. 1996. Vol. 20, Nos. 3&4, P. 499–522.

29. Leopold W. F. *Speech development of a bilingual child: A linguist's record: in 4 vols. Vol. 1: Vocabulary growth in the first two years*. Evanston (Ill): Northwestern Univ. Press, 1939/1954. 188 p.

30. Levchuk, P. Bilingwizm ukraińsko-polski w świetle badań ankietowych. In I. Bundza, A. Krawczuk, J. Kowalewski, & O. Sływyński (Eds.), *Język polski i polonistyka w Europie Wschodniej: Przeszłość i współczesność*. 2015, S.143–158.

31. Levchuk, P. Ukrainian, Polish and Russian trilingualism among Ukrainians of non-Polish origin living in Poland. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2019(19), Article 1988.

32. Levchuk, P. Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia. *Księgarnia Akademicka*. 2020, 303 s.

-
33. Lipinska E., *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*, Kraków: Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003, S. 89–96.
34. Marchman, V. A., Fernald, A., & Hurtado, N. How vocabulary size in two languages relates to efficiency in spoken word recognition by young Spanish–English bilinguals. *Journal of Child Language*. 2010. 37(4), P. 817–840.
35. Miodunka, W. Bilingwizm polsko-portugalski w Brazylii. W stronę lingwistyki *humanistycznej*, Kraków. 2003, 290 s.
36. Orena, A. J., Byers-Heinlein, K., & Polka, L. What do bilingual infants actually hear? Evaluating measures of language input to bilingual-learning 10-month-olds. *Developmental Science*, (2020). Vol. 23(2), P. 245.
37. Place, S., & Hoff, E. Properties of dual language exposure that influence 2-year-olds' bilingual proficiency. *Child Development*. 2011. Vol. 82(6), P. 1834–1849.
38. Quay, S., Montanari, S. Early bilingualism: From differentiation to the impact of family language practices. In E. Nicoladis & S. Montanari (Eds.), *Bilingualism across the lifespan: Factors moderating language proficiency*. 2016, P. 23–42.
39. Schwartz, M. Family language policy: core issues of an emerging field. *Applied Linguistics*. 2010. Vol. 1. P. 171–191.
40. Shevchuk-Kliuzheva, O. The sociolinguistic aspect of Ukrainian Russian child bilingualism on the basis of survey of Ukrainian families. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2020. Article 2323.
41. Smith-Christmas, C. What Is Family Language Policy? *Family Language Policy: Maintaining an Endangered Language in the Home*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016, P. 1–19.
42. Smith-Christmas, C. Using a 'Family Language Policy' lens to explore the dynamic and relational nature of child agency. *Children & Society*. 2021. Vol. 36(3), P. 1–15.
43. Spolsky, B. *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press. 2004. 250 p.
44. Spolsky, B. *Language management*. Cambridge: Cambridge University Press. 2009. 308 p.
45. Tomasello M. The usage-based theory of language acquisition. Edith L. Bavin (Ed.). *The Cambridge handbook of child language*. Cambridge: Cambridge Univ., 2009. P. 69–87.
46. Weinreich, U. *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton. [First edition 1953]. 1968, 160 p.
47. Wilson, S. Family language policy through the eyes of bilingual children: the case of French heritage speakers in the UK. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2019. Vol. 41, P. 3.